

Gondolatok a múzeumról

Ha a múzeumokról beszélünk, rögtön felmerül a kérdés, hogy voltak, vannak és lesznek-e múzeumaink? Arra sem tudunk igazán válaszolni, hogy szűkebb pátriánkban, a mai Vajdaság Autonóm Tartományban működő múzeumok közül melyiket érezhetjük igazán a miénknek. Tehát jogosan tehetjük fel a kérdést, volt-e és van-e múzeumunk? Természetesen ezekre a kérdésekre nem lehet egyértelműen és rögtön válaszolni. Ennek okát pedig abban az egyszerű tényben kell keresnünk, hogy az ilyen kérdésfeltevést a hatályban lévő múzeumokról és kulturális örökségről szóló törvényeink és előírásaink nem teszik lehetővé.

Ettől függetlenül nem árt, ha egy kis számadást végzünk, és szemügyre vesszük, hogy a „boldog békeidőben”, az impériumváltást megelőző időszakban, milyen volt tájaink múzeumi gyűjteményeinek jogi és rendszerbeli helyzete.

Tételesen, hogy az egykori Bács-Bodrog, Torontál és Temes megyékben, amelyek területét a mai Vajdaság felöleli, milyen múzeumok léteztek, és milyen feltételek között működnek ma.

Előttörténet

A magán- és közgyűjtemények múzeummá való átalakulása tájainkon a 19. század második felére vezethető vissza, és szoros összefüggésben áll a megyei monográfiák megírását szorgalmazó Ipolyi Arnold által meghirdetett monográfia-írási mozgalom fejlődésével, melyet támogatói és a megyei történelmi társulatok vittek tovább. A monográfiák a megyei történelmi társulatok tevékenységének eredményeként jöttek létre, és a honfoglalás ezredéves évfordulóját ünneplő millenniumi projektum köré szerveződve lendültek fejlődésnek, és a vármegyei monográfiák megírásában csúcso-
sodtak ki.

A vármegyei monográfiák megírását a helyi monográfiák megírása előzte meg, amelyből nemcsak a helytörténészek vették ki részüket, hanem a magyar történetírás kiemelkedő egyéniségei is, akik az alapozó munkálatokon túl a különböző monográfiák szerkezeti és tartalmi vázát is kidolgozták. A helyi monográfiák megírását kezdeményező értekezést Ipolyi Arnold írta meg, míg módszertani elveit Pesty Frigyes fogalmazta meg, és a *Századokban* (PESTY 1872) tárta a nyilvánosság elé.

Ipolyi Arnold, a magyar helytörténetírás megalapozója 1864-ben *A megyei monográfiák tervezete* címen elmondott beszédében hirdette meg azt a tézist, miszerint a magyar történelem szintézisét csak a helyi, vagyis vármegyei monográfiák alapján lehet megírni. Ipolyi Arnold szerint: „Belátták, hogy csak monográfiák alapján emelkedhetik föl biztosan az egyetemes hazai történelem épülete. Belátták, hogy a hazai történelem iránti rokonszenv legszélesebben akkor fog elterjedni, ha az egyes testületek, városok és megyék fogják saját történelmüket megírva és közzétéve bírni. Hogy ekkor és ezáltal nemcsak a könyvek fognak szaporodni, hanem az utókor tisztelete, a hazaföldhőzi ragaszkodás fog fölébresztetni és élesztetni” (IPOLYI 1978: 178).

Az ezt követő helyi monográfia-mozgalom beindulásával, a vármegyei történelmi társulatok megalakulását követően, vállalták fel a vármegyei monográfiák megírásának közvetlen szervezését és a munka közben begyűjtött múzeumi tárgyak őrzését, számbavételét és kiállítását. A helyi monográfiák megírásához begyűjtött anyag az egész ország területét behálózó kilenc központ köré tömörült társaságok helyiségeiben talált otthonra. A begyűjtött anyag gyűjteményekbe és múzeumokba való letétbe helyezésének ötlete Rómer Flóristól származott.

A mai Vajdaság területén a monográfia-mozgalom kezdetét, így a múzeumok történeti kutatásainak szerveződését két társulat munkája határozta meg. Az egyik a temesvári székhelyű és Ortvy Tivadar által támogatott *Délmagyarországi Régészeti és Történelmi Társulat* (ORTVAY 1874), a másik pedig a zombori székhelyű *Bács-Bodrogh Vármegye Történelmi Társulata* (1883).

Az időbeli eltérés azért keletkezett, mert Temesvár intellektuális potenciáljával és helyzetével nemcsak a Bánság központjának számított, hanem egész Dél-Magyarországra is jelentős hatást gyakorolt. 1872-ben itt került sor a *Délmagyarországi Régészeti és Történelmi Társulat* megalakítására, amelyet 1875-ben tudományos folyóirata, a *Régészeti és Történelmi Értesítő* megjelenése követett. A társulat szervezésének egyik kiemelkedő támogatója Ormos Gyula volt, akit elsősorban a „magyar állameszme” megerősödésének szelleme vezérelt a magyar múlt és Dél-Magyarország múltjának

kutatásában. Az egyesület szervezésében már hírnévnek örvendő és tudományos kutatásokban jeleskedő személyek is részt vettek, Ortvy Tivadar, Szentkláray Jenő és Pesty Frigyes is. A Történelmi Társulat megalakításával párhuzamosan folyt a múzeum szervezése is, és az a *Délmagyarországi Múzeum Társaság* (1878) megalakulásával konkrét alakot öltött, amely 1885-ben a Délmagyarországi Régészeti és Történelmi Társulattal egyesülve folytatta tevékenységét. Ma ez a gyűjtemény képezi a Temesvári Múzeum gyűjteményeinek alapját. Megalakulásában és munkájában Böhm Leonhard és Milleker Félix (Bódog) is kivették részüket, hozzájárulásuk a múzeumi tevékenység fejlődésében a Bánság területén nagymértékű volt. A társaság számára a Temesi bánság külön épületet emelt, ahol nemcsak kutatómunka folyt, hanem a Dél-Magyarország történelmére vonatkozó múzeumi gyűjtemények is otthonra találtak. A társulat ebben az épületben működött, és a begyűjtött tárgyak is ide érkeztek, elsősorban a régészeti ásatások anyaga és minden más, ami Magyarország története szempontjából fontosnak számított (OZER 2008: 91–98).

Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulata valamivel később, 1883-ban alakult meg Zomborban. A társulat a helytörténet iránti fokozott érdeklődés eredményeként jött létre (KÁICH 1980), amit az újonnan kialakult bácskai városok értelmiségi rétegének megnövekedése idézett elő.

Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulatának megalakulása részben azzal a ténnyel magyarázható, hogy a vármegye területén élő, történelemmel foglalkozó értelmiségiek nem akarták elfogadni a temesvári székhelyű történelmi társaság fennhatóságát. Ezért már az alapító okiratban leszögezték, hogy ez a társulat kizárólag a vármegye területén történt eseményekkel fog foglalkozni, és kizárólag tudományos céllal. Kutatásaik részeredményeit a társaság tagjai évkönyvbe gyűjtve jelentették meg, munkájuk összegezése pedig a Dudás Gyula szerkesztette Vármegye monográfiában, valamint a Borovszky Samu által szerkesztett *Magyarország vármegyéi és városai* című kötetben látott napvilágot.

A tudományos kutatáson kívül a társulat tagjai az ingó kulturális örökség begyűjtésével is foglalkoztak, amelynek legnagyobb részét a régészeti és éremgyűjtemények képezték. Már a gyűjtések kezdetétől az a célkitűzés is teret nyert, hogy a „régie tárgyak gyűjteményébe a néprajzi anyag is bekerüljön”. Emellett pedig a történelmi egyéniségek „*relikviáinak*” helyét is itt látták. Ilyen volt például Schweidel József honvédtábornok, aradi vértanú személyes tárgyainak gyűjteménye, vagy a „*kegyeleti tárgyak*” gyűjtőfogalom alatt a „*haza bölcsének*” arany rámba foglalt olajnyomatú arcképe, az a rámba helyezett pálmalevél, amelyet Vértesi Károly Kassáról, „*a kuruc fejedelem*” ravatalára helyezett koszorúból hozott haza (Múzeumőri jelentés 1907: 39–47).

A múzeumi tárgyak gyűjtésével a községi elöljáróságot is megbízták, így a községi jegyzők, segédjegyzők, lelkészek, tanítók és a helyi értelmiség is bekapcsolódott a társulat munkájába.

A történelmi társulat az anyag őrzésével és rendszerezésével külön személyt bízott meg, egy múzeumórt, aki munkájáról a társulat évgyűlésein számolt be, amelyen bemutatásra került a felvásárolt és ajándékozott múzeumi tárgyak listája, valamint a tárgyakra felhasznált pénz elköltéséről szóló jelentés is. A begyűjtött tárgyak a zombori Városi Múzeum gyűjteményét képezik.

Múzeumok – koncepciók

A mai Vajdaság területén létrejött múzeumokban még napjainkban is érzékelhetően két múzeumalapítási koncepció ismerhető fel, de egyik sem mondható dominánsnak és általánosan elfogadottnak. Ezeknek a múzeumoknak az alapkoncepciói lényegesen különböznek, mind a ma is gyakran szűkebb Szerbiának nevezett államban szokásos múzeumalapítási koncepciótól, mind a Magyarországon ismertektől is, tehát helyi jellegzetességgel bírnak. A különbözőségek pedig abban a tényben rejlenek, hogy az adott intézmények hogyan viszonyultak a fölvilágosodás eszméihez, és annak hatására jöttek-e létre, vagy valamilyen más mozgatóerő hozta őket felszínre. Ez alatt azt értjük, hogy a múzeumszervezők munkálkodtak-e olyan tér létrehozásán, amelyikbe a ritka és különleges tárgyakat, külön koncepció és módszeres klasszifikáció alapján állítottak ki, amely arra is lehetőséget nyújtott, hogy a nemzeti öntudat erősödését támogató központtá fejlődjön ki. Olyan bemutató térre gondolunk, amely sajátosan szolgálta nemcsak az egykori Magyarországon élő, akkor még relatív többségben lévő magyarságot, hanem a Magyarországon élő nemzetiségek köreit is, amelyek Magyarország területén az akkori vármegyékben, napjainkban pedig a mai Vajdaságban éltek. Ezek közé tartozott a magyarországi szerbség is, amely az egykori Habsburg Birodalom területére tömegesen a 17. század végén és a 18. század első felében települt, arra a területre, amelyet ma a Vajdaság területeként határozunk meg. Ez a nemzeti tarkaság a valamivel később felszabadult Bánátra is jellemző lett, ahol a magyarok, a szerbek és a németek mellé zsidók, görögök, örmények, szlovákok, románok, franciák és spanyolok települtek. Az így többnemzetivé vált környezetben a múzeumok, mint kimondottan nemzeti intézmények, a klasszikus nemzeti közgyűjtemény képét mutathatták, amelybe nemcsak az itt élő magyarok emlékeit, hanem minden nemzet saját nemzeti történelmének, kulturális előrehaladásának néma emlékeit is begyűjthette. A klasszikusnak mondható nemzeti múzeumi koncepció sem a klasszikus képet mutatja, és a mú-

zeumalapítási szándék és annak indítékai sem voltak azonosak. A szellemi konfúzióknak a hatása napjainkig is érezhető azoknak a múzeumoknak a gyűjteményein, amelyek magukon hordozzák mind a nemzeti sajátosság jegyeit, mind a történelmi tényként kezelhető multietnikusságot, a történelem diktálta egy területen való együttélés, az egymásra hatások eredményeként létrejött jellegzetességeket is.

A múzeumalapítási tevékenység kezdetei tájainkon ennek ellenére nem választhatók el a mai Vajdaság területén kialakult meg az általánosan elfogadott nemzeti koncepciójú múzeumalapítási tendenciáktól sem. Az egykori Magyarország területén sem, de a ma már szintén egykori délszláv állam vagy Jugoszlávia területén sem, amelynek kereteibe a mai Vajdaság területe 1918-tól a 20. század kilencvenes éveinek közepéig tartozott.

Ezért azon sem kell csodálkozni, hogy az 1918-ig terjedő időszakban – tájaink sajátos periferikus és határ menti helyzetéből eredően – a regionális és lokális múzeumalapítási impulzusokat mégsem a nemzeti intézményként működő Nemzeti Múzeum megalakulásának tényétől kapta, így az 1802-ben alapított Széchenyi Ferenc adományából felfejlődött Nemzeti Múzeum példájára sem hagyatkozott. Nem tarthatjuk döntőnek ebben a folyamatban a hasonló módon megalakult szerb nemzeti gyűjteményként létrejött, 1847-ben a leggazdagabb szerbek egyikének, a magyar nemes Thököly Szávának az adományából létrejött *szerb gyűjtemény* megalapítását sem.

Ezért ezen a területen a múzeumok alakulástörténete sem egyszerű, és nem az egy nemzethez fűződő történet képét mutatja. Az egyik vetülete ennek a kérdésnek az 1918 előtti korszakban létrejött nemzeti múzeumok koncepcióján alapuló gyűjtemény- és múzeumalapítás, a másik pedig a magyar vonatkozású anyagnak a jelenléte a többnemzetiségű területeken létrejött vegyes gyűjteményekben. Akkor állunk legközelebb az igazsághoz, ha tudomásul vesszük, hogy a mai Vajdaság területén létrejött múzeumokban két múzeumalapítási koncepciót ismerünk, de azok közül egyik sem mondható dominánsnak és általánosan elfogadottnak.

Ez különösen azokra a múzeumokra, pontosabban arra a múzeumhálózatra vonatkozik, amely 1944 után alakult, és ma is a vajdasági múzeumhálózat gerincét képezi. Ilyen többek között Újvidék Városi Múzeuma (1954), Zombor Városi Múzeuma (1883), a Szabadkai Városi Múzeum (1948) vagy a pancsovai (1923) Népmúzeum, a szávaszentdemeteri Szerémségi Múzeum (1954) (MUSTEDANAGIĆ–NJEGOVAN: 2010). Ez alól csak a Verseci Városi Múzeum képez kivételt, amelyet 1882-ben alapítottak, és a mai Vajdaság területén a legrégebbi alapítású múzeum.

Dilemmák

Divatos lett a múzeumokról, létezésük értelméről, a nemzeti intézményekként működők szellemiségéről, a már elkészült kiállításaik újraértelmezéséről írni és egyáltalán a múzeumokkal foglalkozni.

Természetesen a múzeumokkal nemcsak a látogatók foglalkoznak, hanem újabban mintha gyakrabban jelennének meg olyan dolgozatok és könyvek, amelyek a múzeumok, a muzeológia átértelmezésének szükségességét taglalják. Magyarországon Frazon Zsófia, a Néprajzi Múzeum munkatársa újszerű értékeléseit és elemzéseit teszi közzé a Terror Házának kiállításáról, a nemzeti intézményként működő Nemzeti Múzeum állandó kiállítása újrakomponálásának szükségességéről (FRAZON 2012).

Szerbiában Ljiljana Gavrilović értekezett 2011. évi könyvében a múzeum hatalmáról, arra kereste a választ, miért aktuálisak a múzeumok mostanság (GAVRILOVIĆ 2011). Elméleti szinten foglalkozott a múzeum, a társadalom, az identitás, a politika összefüggéseivel, ezeknek a kulturális örökséghez és általában a társadalomhoz való viszonyával. Természetesen nem tudott úgy írni, hogy ne érintette volna a muzeológia és antropológia viszonyát, valamint a múzeum, a kultúra és a mai életünk közötti viszonyt. Ljiljana Gavrilović, mint ahogyan az gyakran megtörténik, saját szakmájából kiindulva, a kulturális antropológus pozíciójából tette vizsgálat tárgyává a múzeumokat olyan helyként-elhelyezkedési célként értékelve azokat, ahol a képzett kulturális antropológusok nem szívesen helyezkednek el. Ezeket szerinte a szakma másodrendű munkahelyként tartotta számon. Az általánosan elfogadott nézet szerint a múzeumok nem nyújtottak kellő kihívást az akkor még új profilú – lényegében néprajzos alapoktatásban részesült, de magukat általában a néprajzosoknál, a történészeknél, a régészeknél többre értékelő – szakembereknek. Olyan helyként jelölve meg a múzeumokat, ahol nem lehetett új tudást szerezni és képességeket fejleszteni.

Ez a helyzet a 21. század első évtizedében teljesen megváltozott, és a kulturális antropológusok számára az egyetemi munkahely után a múzeum vált a legkeresettebbé. Ljiljana Gavrilović nézete kissé szakbarbárnak tűnik, mert meggyőződésünk szerint – mint az élet minden terén – a tudományban is vannak divatok, amelyek a kutatás módszertanára és témaválasztására is kihatnak. Ez a divat pedig szoros összefüggésben van az uralkodó társadalmi koncepcióval, s ez a divatozó milió a kulturális antropológiának külön megfelel.

A könyvében kifejtett nézete szerint ezt a kivételezett helyzetet azért tartja jogosnak, mert az antropológia mindenre kiterjedő figyelme mi-

att diktálhatja a múzeumok érdeklődési körét, ezáltal irányítását is. Az „értéket őrző múzeum” koncepcióját a „*látványtár és múlt élményét* idéző színhely” koncepciója váltotta fel. Ez a paradigmaváltás volt az, ami biztosította a múzeumok jövőbeli létezésének alapját és szerepvállalását is. A paradigmaváltásra pedig a modern kor, a globalizációs folyamatok, Európában pedig az európai integrációs folyamatok felgyorsulása és térhódítása miatt került sor.

Ha elfogadjuk azt a tézist, hogy minden nemzeti múzeum az egységes nemzetállam létrejöttének eredménye, erejének és hatalmának fokmérője, a nemzet nagyságának bizonyítéka, akkor valóban szükségessé váltak a változások. Talán csak Németországban jutott a múzeumnak a 19. században aktív szerep az egységes állam létrehozásakor, mivel ott a német nyelvterület múzeuma jött előbb létre, és majd csak ezt követően az egységes német állam, amelynek határai a kulturális közösségen alapulva rajzolódtak ki. Ezeken a nemzeti határokon belül alakult ki az a tér, amelynek természetrajza és kulturális öröksége a múzeumok gyűjtési területét is körülhatárolta. Ezeken a kereteken belül a múzeumok munkája sajátos összhangban volt az állampolitikával és az oktatással. A múzeumok a nemzeti kultúrának minden részletével összhangba kerültek, s képessé váltak a nemzeti területet övező határok meghatározására is. Az ilyen „hatalommal” rendelkező múzeumok adtak és adnak teret azoknak a nemzeti javaknak – kulturális örökségnek, amelyekkel nemcsak önmaguknak, hanem a külföldieknek is mintegy bizonyítják a nemzet teljesítményét, a nemzet által elért eredményeket, amelyek méltó módon reprezentálják a szóban forgó nemzetet. A nemzeti kisebbségek esetében az ilyen elveken működő múzeumok a nemzeti kultúrába való inkorporáció bizonyítékaként kerülnek bemutatásra. Az ilyen koncepciót követő múzeumi irányítást – történelmünk ismeretében – nem tarthatjuk a legmegfelelőbb modellnek, legalábbis nálunk.

A határok nélküli Európában a határok nélküli múzeumok elve az uralkodó, ahol olyan múzeumok szükségességét hirdették meg, amelyekben nem a nemzeti sajátosságokat bemutató kiállítás kerül előtérbe a kíváncsi turisták és látogatók előtt. Az új koncepciót magukévá tévő múzeumokban, a paradigmát váltó múzeumokban, az egyesült Európa polgára a lokális jellegzetességekkel ismerkedik.

Az európai elvárások szerint az így meghatározott rendezőelvnek kell uralkodnia nemcsak a kiállítások és tárlatok készítése és szervezése esetében, hanem a múzeumi gyűjtemények gyarapításakor is. Alapvető célként tüntetik fel a *hasonlóságok felkutatását*. Az esetleges észlelhető és szembe-tűnő különbözőségek esetében ezeknek a különbözőségeknek az okait

keresve kell azokat bemutatni. A múzeumok alapfeladatáként definiált begyűjtés és a gyűjteményteremtés ezért már csak előfeltétel. Az örökségvédelem pedig eszköz. Fő célja és alapvető feladatá pedig a tanító és az ismeretszerzés helyszínéül definiált térként előlépő múzeum válik.

Tehát a múzeum lesz az ismeretszerzés fő szentélye, minden határ és korlátozás nélkül. A korhatárt nem ismerő tanulást és ismeretszerzést mindenkinek lehetővé kell tennie a múzeumnak, a szakemberektől a laikusokig, minden társadalmi és szociális megkülönböztetés nélkül.

Ezzel a változással a látogató fogalmának is változnia kell, ezek szerint, mint ahogyan már említettük, a múzeumokat már nem turisták látogatják, hanem az egyesült Európa polgárai. Ennek az európai polgárnak kell a múzeumi munkát alárendelni, és meg kell teremteni az élethosszig tartó tanuláshoz az előfeltételeket.

A koordináták tehát adottak, ebbe az európai rendszerbe kell beilleszkedniük a mi múzeumainknak is, minden sajátosságunkkal, a pénztelenségünkkel, nemzetiségünk mivoltából eredő kétélyeinkkel, a multikulturalizmus iránt táplált fenntartásainkkal, saját nemzeti kulturális szemétdombunk körülhatárolásának és lezárásának, az egyre fokozódó elpolitizálódás igényével és a hatásterek és hatásgyakorlás megnövelésének egyre szembetűnőbb jeleivel együtt. Ebben a kontextusban pedig, a mi regionális és multikulturális örökségünknek, a többnemzeti közösségekben élés több évszázados hagyományának, a jó és rossz tapasztalatok bemutatásának, a múzeumaink felé közvetített beilleszkedés és nézetváltás szükségessége a már bomladozó régi rendszer felszámolódása, az újnak a hiánya nem kecsegtet sok reménnyel a még létező múzeumainkat illetően sem.

Mi az, ami kitörölhetetlen?

Egy dolgról azonban sohasem kellene megfeledkeznünk: a múzeumoknak a hiteles múltidézés helyének kell maradnia. Néha úgy tűnik, hogy a múzeumban mindent lehet. A múzeumi tárgy hatalmáról azonban nem kellene megfeledkezni. Arról a tárgyról, amely hitelesen vall a korról, a múltunkról. Az pedig, hogy mi hogyan állítjuk ki, csak rólunk vall. Bár-hogy fordítsuk is a dolgokat, koncepcióinkat és prioritásainkat, a múzeum marad az egyetlen hely, ahol előbb vagy utóbb, fény derül az igazságra, és mintegy tükörben, a múlt tárgyain a saját valóságunk és történelmi sorunk tükröződik vissza. Talán ezért nem kellene ma sem játszanunk történelmi hagyatékunk emlékeivel, így múzeumainkkal sem...

Irodalom

- FRAZON Zsófia (2012): Historische Museen und Ausstellungen: Aktuelle Tendenzen in Ungarn. In: *Museum und Mindeheiten*. München
- GAVRILOVIĆ, Ljiljana (2011): *Muzeji i granice moći*. Beograd
- IPOLYI Arnold (1981): Megyei monográfiák tervezete. In: Rómer Flóris, Ipolyi Arnold, Fraknói Vilmos: *Egyház, műveltség, történetírás*. Budapest, 178.
- KÁICH Katalin (1980): *Bács-Bodrog vármegye Történelmi Társulata (1883–1918)*. Újvidék
- MUSTADANGIĆ Lidija–NJEGOVIĆ Drago (2006): *Muzeji i galerije Novog Sada i Vojvodine*. Novi Sad
- MÚZEUMŐRI JELENTÉS a „Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat” 1907. évi állapotáról (1907). In: *Tartalomműtató a Bács-Bodrogh vármegyei Történelmi Társulat Évkönyvének 1885–1907. évfolyamataihoz*. Zombor
- ORTVAY Tivadar (1874): *A megalakulandó Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat eszméjéhez*. Temesvár
- OZER Agneš (2008): *Srbi i Srbija u mađarskoj istoriografiji XIX veka*. Novi Sad, 91–98.